

Франція від Просвітництва до сьогодні :

етапи освіти

Актуальність статті полягає у тому, що Франція у світі сприймається як своєрідний еталон європейської культури, демократії і поваги до людини-творця. Такий імідж країни зумовлений тривалими зусиллями її видатних особистостей і народу утвердити у себе і в світі ідеали свободи й рівності.

У статті розглянуто історичні етапи формування системи середньої освіти Франції від епохи Просвітництва до сьогодні. Дослідження цих процесів, використання прогресивних ідей французького досвіду є винятково актуальним завданням у світлі перспектив інтеграції України в загальноєвропейський освітній простір.

Через всю філософію XVII ст. однією з центральних її тез проходить думка про “розумність” світу. Ця думка трансформується у XVIII ст. в ідею Просвітництва як головну рушійну силу історії, джерело й головний засіб досягнення людством рівності, братерства і свободи, тобто стану відповідності вимогам розуму, Царства Розуму. Сам термін “Просвітництво” був висунутий трохи пізніше Вольтером і Герденом від французького слова “lumière”, що означає “світ”, “прояснення”.

Хоча Просвітництво не було єдиним культурно-ідеологічним рухом, філософія просвітителів у Європі зайняла домінуючу позицію. Це відбилося в чітко позначеному філософському, педагогічному і політичному русі, яке поступово охопило різні країни Європи.

Просвітництво формується на ґрунті різних традицій не у вигляді теоретичної системи, а, скоріше, у формі ідеологічного руху, що носить у кожній окремій країні специфічний характер, але з загальною основою: *вірю в людський розум, покликаний забезпечити прогрес людства, звільнення від оковів неучтва, марновірств, міфів, гноблення.*

Культ Розуму у просвітителів має на увазі захист наукового і технічного пізнання як знаряддя перетворення світу і поступового поліпшення умов матеріального і духовного життя людства.

Поняття природи займає одне з центральних місць серед інших понять французького Просвітництва; разом з такими категоріями, як *розум*, *виховання*, *освіта*, воно утворює фундамент усієї просвітительської ідеології.

Педагогічна освіта Франції пройшла довгий шлях свого становлення: від перших кроків розвитку педагогічної думки та діяльності Карла Великого, що сприяло створенню церковних шкіл і колегів, до становлення сучасної педагогічної системи Франції.

Французький педагог-дослідник Є.Терраль у своєму аналізі історичних етапів становлення педагогічної освіти Франції констатує той факт, що колежі з'явилися у Франції у середині XV ст. Учні вивчали частково або цілком курс наук відповідного факультету. Поступово колежі відокремлювалися в самостійні навчальні заклади підвищеної загальної освіти.¹

У епоху Просвітництва Франція виявилася головним осередком ідей світової освіти. Попередниками цього руху у французькій педагогіці були насамперед Ф.Фенелон (1651-1715 рр.) і Ш.Роллен (1661-1741 рр.).

Демократичні погляди Ф.Фенелона відбилися в його педагогічних судженнях. Він відкидав у вихованні авторитарність і вважав за необхідне забезпечувати природний, вільний розвиток дитини. Ф.Фенелон – один з перших педагогів Нового часу, хто залишив систематичні міркування про жіночу освіту – трактат „Виховання дівичь” (1680). Він вважав необхідним не лише давати жінці якусь освіту, але й формувати її морально як майбутню матір, на котру ляжуть турботи по вихованню дітей. Відкидаючи жорстокість у вихованні, Ф.Фенелон указував, що, стосовно дітей раннього віку, слід уміло поєднувати ніжність і ласку й одночасно привчати дитину до терпіння. Ф.Фенелон застерігав від надмірного замилювання дитиною,

оскільки це заохочує егоїзм і самолюбство. Одним з головних недоліків традиційного навчання Ф.Фенелон вважав відсутність у ньому привабливості для дітей. Він пропонував чергувати гру і навчання, уникати надмірної повчальності при навчанні.²

Ш.Роллену вдалося певним чином узагальнити накопичений досвід шкільної освіти. Його творчість виявилася джерелом педагогічних ідей Нового часу. В основній праці Ш.Роллена „Трактат про освіту” (1728 р.) розроблені параметри шкільного навчання та виховання. Він не заперечував проти спільного виховання дітей до 6-7 літнього віку.

Потім дівчаткам призначалася особлива програма занять: французька мова, чотири правила арифметики, домоводство, уроки релігії, вивчення світських манер і короткий курс вітчизняної історії. У програмі навчання головне місце приділялося рідній мові. Навчання в початкових школах для бідняків Ш.Роллен пропонував починати з уроків французької мови. У коледжі передбачалися продовження знайомства з французькою мовою та літературою, вивчення античної літератури і класичних мов, початків природознавства і математики.

На думку Ш.Роллена, випускник коледжу повинен набути „здатність діяти”. Ш.Роллен надавав особливого значення моралізаторським бесідам з використанням прикладів з біографій „великих духом” людей. Головна роль у вихованні приділялася наставникові.

Французькі просвітителі (Ф.Вольтер, К.-А.Гельвецій, Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо) покладали великі надії на суспільну освіту, оголосивши її головним пріоритетом соціального прогресу. Вони планували створити сприятливе навчально-виховне середовище, забезпечити для рішення відповідних педагогічних задач співробітництво школи і громадськості.

Французькі просвітителі визнавали вирішальну роль виховання й освіти в становленні особистості та її долі. Франсуа Вольтер (1694-1778 рр.) писав, що людина “цілком визначається вихованням, прикладами, урядом, під владу якого вона потрапляє, нарешті, випадком, що направляє

її або у бік чесноти, або ж у бік злочину.²

„Від природи всі люди рівні, а їх інтелектуальні й моральні відмінності абсолютним чином зумовлюються вихованням. Виховання робить нас тим, що ми є”, – такий висновок послідовно робить у своїй книзі „Про людину, її розумові здібності та її виховання” філософ-просвітник Клод-Адріан Гельвецій (1715-1771). Він дав відчутти всю могутність виховання; показав, наскільки громадське виховання переважає домашнє; відрізняв два види виховання – фізичне й моральне.²

Французька освіта гостро порушила проблеми про демократизацію школи. Однак погляди просвітителів на цей процес були різними. Вони відображають проблеми становлення всього суспільства того часу. Так Ф.Вольтер відмовляв у повноцінній освіті „черні”. Він прямо писав: “Я вважаю правильним, щоб невелике число дітей навчалося читати, писати, рахувати, а більшість їх, особливо дітей робітників, повинні вміти обробляти землю.²

Д.Дідро, навпаки, наполягав на принципі доступності загальної освіти. Він склав докладний проект безкоштовної, обов'язкової, відкритої всім соціальним верствам школи. Д.Дідро прийшов до висновку, що вчитель не повинен нехтувати природними розходженнями дітей. Надаючи величезного значення вихованню, мислитель усе ж не вважав його всемогутнім. На його думку, позитивні задатки властиві представникам усіх станів. Більше того, будучи сином простого ремісника, Д.Дідро був переконаний, що “геній, таланти, чесноти скоріше вийдуть з хатин, ніж з палаців.”²

Епоха Просвітництва запропонувала програму прогресивних реформ виховання й освіти, проголосивши загальне право на навчання, заявивши про необхідність формування людини, яка буде корисною суспільству і зможе віддати отримані знання для його процвітання. Щоб здійснити таку програму, належало перетворити все суспільство. У Франції це була покликана здійснити революція 1789 року. Діячі Французької революції

підхопили педагогічні ідеї епохи Просвітництва. Проекти шкільної освіти епохи Французької революції несуть відбиток ідей епохи Просвітництва.

Одним з найбільш радикальних критиків пануючого у виховних установах догматичного освітнього середовища був видатний французький мислитель XVIII століття Жан-Жак Руссо. У 1762 році виходить у світ його головна педагогічна праця – роман „Еміль, або Про виховання”, у якому Ж.-Ж.Руссо викладає свою освітню концепцію. Ця концепція пронизана духом соціального протесту і вирізняється великою оригінальністю авторських педагогічних ідей. Ініціатор одного із шкільних проєктів М.Ж.Шеньє (1764—1811) називав Ж.-Ж.Руссо „творцем найкращої системи виховання”.³

„У суспільному ладі, де всі місця намічені, кожен повинен бути вихований для свого місця. Якщо окрема людина, сформована для свого місця, іде з нього, то вона ні на що вже не придатна... Жити – ось ремесло, якому я хочу вчити її”. Ж.-Ж.Руссо у своїй педагогічній системі відстоює ще одну найважливішу ідею: вихователь повинен не обмежувати волю дітей, а тільки бути завжди поруч і „допомагати їм і заповнювати для них недолік розуміння або сили, коли в дітей дійсно виникають серйозні проблеми або їм загрожує реальна небезпека” .³

У педагогічній системі Ж.-Ж.Руссо виховання, безумовно, носить індивідуальний характер. Ж.-Ж.Руссо є прихильником індивідуального виховання, він закликає вихователя ретельно займатися розвитком „особливих дарувань” кожної дитини.

Питання народної освіти із самого початку потрапили в поле зору учасників Французької революції. У „Декларації прав людини і громадянина” (1789 р.) проголошувалося завдання організації суспільної освіти, доступної всім громадянам, безкоштовної в тих частинах навчання, що необхідні всім людям без винятку.

У 1791 р. Установчі збори розглядали план організації системи народної освіти. Його автором був Ш.М.Талейран (1754-1838). Проєкт

Ш.М.Талейрана передбачав створення чотирьох ступенів школи: перший ступінь – початкові навчальні заклади, другий – 7-літні навчальні заклади, третій – спеціальні навчальні заклади, вершиною всієї системи мав стати інститут. Перший ступінь – безкоштовний, інші – платні. Метою школи проголошувалося пробудження в юних вихованцях ініціативи, волі, допитливості. Навчальні заклади планувалися як світські, але викладання “принципів релігії” було обов'язковим.⁴

Проект Ш.М.Талейрана не був прийнятий. Установчі збори обмежилися включенням у конституцію (1791 р.) лише одного з пунктів проекту: „Буде створена організована народна освіта, загальна для всіх громадян, безкоштовна стосовно тих етапів освіти, що необхідні для всіх людей”.⁴

У Комітеті з питань освіти в 1792 р. розробили проект, автором якого був один з останніх представників епохи Просвітництва, економіст і політик Ж.А.Н.Кондорсе. Проект Ж.А.Н.Кондорсе передбачав для дітей з народу два ступеня елементарного навчання: початковий і підвищений.

Чотирирічні початкові школи планувалося організувати в населених пунктах комун з чисельністю населення не менше 400 жителів. Елементарні школи другого ступеня призначалися для кожного міста округу з 45 тис. населення. Також передбачалося створення системи середньої освіти, представленої ліцеями, а також заснування вищої освіти – інститутами. Навчальні заклади всіх типів повинні були бути безкоштовними. Однак освіта не була обов'язковою.

Слід зауважити, що у цілому проект Ж.А.Н.Кондорсе виявився для свого часу видатним демократичним документом. Він не залишав у шкільній програмі місця релігійному навчанню, намічав наступність між усіма ступенями школи, проголошував рівність прав чоловіків і жінок в одержанні освіти. Комітет освіти, однак, не погодився з пропозиціями Ж.А.Н.Кондорсе і підтримав інший документ – проект Годена, у якому пропонувалися заходи для ліквідації конфесіонального навчання.

Хоча проект Ж.А.Н.Кондорсе не був прийнятий, але його ідеї по своєму інтерпретували автори інших пропозицій, спрямованих на демократичні реформи у школі (плани Шеньє, Ромма, Лепелетьє та ін.). У 1793 р. з ініціативи яacobінців був прийнятий новий текст „Декларації прав людини”, де проголошувалося „право загальної освіти”. Поразка революції поклала кінець планам демократизації школи.

У червні 1795 р. як шкільний закон у Франції був прийнятий Проект Дону, у якому намічалися дуже помірні реформи: створення нечисленних початкових шкіл, де були зобов'язані учити рахунку, письму і читанню; три чверті учнів повинні були оплачувати навчання. Після Французької революції у країні був започаткований принцип „освіта для всіх і кожного без обмежень, незважаючи на соціальний статус і прибуток”.⁴

Але треба було дочекатися ще часів III Республіки, щоб закон Жуля Фері (1881-1882 рр.) увів цей принцип у реальне життя, і освіта була суспільно доступною.

Три великих принципи Жуля Фері й досі залишаються в силі:

1. *Публічна освіта є обов'язковою*, починаючи з 6 років до 16 років (з 1959 р.). Якщо батьки стоять на заваді навчання своєї дитини, то на них буде накладено штраф або їм відмовлять у батьківських правах.

2. *Публічна освіта є безкоштовною*. Уряд також забезпечує учнів підручниками. Батьки витрачають гроші тільки на шкільні речі, обіди і групу подовженого дня (уряд виділяє 20-22 % держбюджету на освіту).

3. *Публічна освіта має нейтральний або світський статус* щодо релігії та політики. Але за батьками залишається право вирішувати, куди відправляти дітей – до приватних шкіл чи релігійних. Тільки 7 % приватних шкіл платні, інші – більшість з яких католицької конфесії – фінансується урядом. Цим школам віддається перевага, бо в них більш суворе ставлення до дисципліни і навчання.

Принцип світськості, внесений до Конституції, і його не слід розцінювати як антирелігійне гасло, воно лише виконувало роль

незалежності від усебічної опіки церкви. Релігія як предмет не викладається, але релігійне виховання поза школою дозволяється.

На думку французьких педагогів-дослідників Н.Бізьо та Ж.Фуке, найвидатнішим педагогом Франції Нового часу, який здійснив значний вплив на усю європейську педагогіку, був Селестен Френе (1896-1966), якому призначено було стати одним із найвидатніших педагогів нашого сторіччя. Пильна увага до особливостей психології дитини, різноманітні експерименти щодо активізації навчального процесу, інтенсивні пошуки нових методів виховної діяльності школи – усе це обумовило його широку популярність. Зіштовхнувшись з консервативною практикою французької школи, її схоластичними методами, відривом навчання і виховання від реальних запитів життя, молодий учитель захопився ідеями „нового виховання”.⁵

Це була широка і дуже строката міжнародна педагогічна течія, що одержала найбільше поширення на Заході саме в 20-і рр. Однак, усіх прихильників „нового виховання” поєднували, принаймні, рішуче неприйняття та різка критика традиційної педагогіки.

На думку педагога Ж.-Ф.Дені, концепція С.Френе в основному лежить у руслі „нового виховання”. Разом з тим С.Френе не заперечував внеску найбільших педагогів минулого в розвиток теорії і практики виховання.⁶

Система С.Френе передбачає чітке планування навчального процесу. Складанню індивідуальних планів С.Френе надавав величезного значення, вважаючи, що при такій системі кожен учень чітко розуміє конкретні завдання, що стоять перед ним; учиться самостійно розпоряджатися своїм часом; це підвищує почуття особистої відповідальності.

Безсумнівним є позитивний характер основної тези С.Френе: необхідно так влаштовувати діяльність школи, щоб усією організацією життя учнів виховувати їх у дусі взаємодопомоги, взаємоповаги, відповідальності, особистої гідності.

На думку російського педагога Б.Л.Вульфсона, педагогічна концепція С.Френе була за своїм змістом відкритим і різким протиставленням традиційній педагогіці. У 20-х і 30-х роках, коли складалася педагогічна система С.Френе, структура французької школи зберігала строго ієрархічний характер.⁷

Вона відбиває основні проблеми освіти Франції. Початкова і середня ступені були жорстко розділені нездоланими перегородками. Повні середні школи, розраховані на відносно вузьке коло учнів, набирали своїх вихованців переважно з дітей буржуазії, високопоставлених чиновників, спадкоємної інтелігенції та готували їх до вступу у вищі навчальні заклади і до діяльності, що користується найбільшим суспільним престижем. Учні середніх шкіл – колежів і ліцеїв – звичайно не проходили через початкову школу, а одержували елементарну освіту в особливих підготовчих класах при середніх навчальних закладах і, таким чином, із самого початку шкільного навчання не змішувалися з „простолюдом”.

Після другої світової війни у шкільній системі Франції відбувся ряд змін. Перші п'ять років навчання (елементарний цикл) усі французькі діти тепер проходили в початкових школах за єдиними програмами. Потім частина учнів переходила до колежів та ліцеїв. Інші залишалися в старших класах початкової школи до закінчення терміну обов'язкового навчання. Для них це був кінець загальноосвітнього навчання, переддень до вступу в самостійне життя та практичну діяльність. Соціальна функція старших класів початкової школи об'єктивно полягала в підготовці майбутніх низових працівників виробництва. Політичний крах і криза 1968 року, широкий молодіжний рух висунули на перший план завдання докорінної демократизації і прогресивного оновлення системи освіти.

Сьогодні майже припинилися гострі теоретичні баталії щодо ролі освіти в сучасному світі. Зрозуміло, що в подоланні кризових явищ сучасної цивілізації значна роль має належати гуманітарній освіті, яка безпосередньо звернена до людини, до інтелектуальної та емоціональної

сфери, до усвідомлення призначення місця людини у світі. Людство зрозуміло цінність гуманітарної освіти для виховання молоді. У всі віки суспільство прагнуло знання в літературі, мистецтві, історії та інших сферах.

Зміст гуманітарної освіти – зростити особистість, прищеплюючи їй загальнолюдські цінності. Загальнолюдські цінності теперешнього часу є результатом формування нового мислення французьких філософів, письменників та педагогів минулого, особливо епохи Просвітництва. Отже, незважаючи на деякі розбіжності і протиріччя в поглядах французьких мислителів, внесок Просвітництва в сучасну культуру значний і різноманітний.

У процесі історичного розвитку й вирішення політичних, економічних та соціальних проблем система освіти у Франції зазнала кількох реформ, проте основна структура залишилася без змін. Увесь навчальний цикл поділяється на чотири великі етапи, як це планували французькі просвітителі: дошкільна освіта або дитсадок, початкова або фундаментальна школа, вторинна або середня школа і вища освіта.

Багаторічні реформи системи освіти Франції у ХХ ст. („Закон Астьє”, 1919 р., „Реформа Абі”, 1975 р., „Закон про орієнтацію освіти”, 1989 р. та ін.), сприяли тому, що Франція сьогодні впевнено утримує позицію одного із європейських лідерів у галузі демократизації освіти.

Важливим досягненням державної політиці Франції є те, що сьогодні у Франції існує цілісна сучасна система гуманітарної освіти у середній загальноосвітній школі. У процесі так званої реформи Абі 1975 року французький колеж був проголошений обов'язковим і єдиним навчальним закладом для дітей 11-15-річного віку. Відтоді педагогічні працівники коледжів досягли значного прогресу в реалізації проголошеного ще Я.А.Коменським принципу: “Навчати всіх однаково – найкраще”.

Останні десятиріччя головним об'єктом реформування стали середні заклади освіти (структура і зміст різних видів навчання) та окремі сектори

вищої освіти (наприклад, система підготовки педагогічних кадрів і програми короткої тривалості).

Найзагальнішими орієнтирами, яких необхідно досягти в процесі реалізації нових програм, наприклад, з іноземних мов та літератури, є:

- а) розвиток громадянських якостей учнів – здатності до свідомої, самостійної і відповідальної суспільної діяльності, до вміння вільно висловлювати власні погляди, розуміти співрозмовника, поважати його думку, до засвоєння ціннісно-сміслових основ буття;
- б) формування світогляду;
- в) фундаменталізація знань, залучення та розвиток творчої уяви учнів у процесі їх засвоєння;
- г) естетизація знань, прищеплення мовного та літературного смаку.

Франція належить до найрозвиненіших країн світу з відносно високим прибутком на одну особу. Це дає змогу витратити на освіту значні кошти: попередня оцінка вартості освіти за 2002 р. була 103,6 млрд євро (6,9 % від сукупного внутрішнього продукту). Згідно з даними ООН за охопленням навчанням дітей і дорослих (від 5 до 29 років) Франція посідає друге місце після Канади.

Кількість вищих навчальних закладів зростає. Прикладом зусиль у розвитку виховання та навчання є рівень охоплення молоді вищою освітою. З початку 90-х рр. кількість студентів зросла на 0,5 млн., у 2000 р. понад 2 млн. (майже 50 % охоплення молоді). У 2001 році до вищих закладів освіти Франції було зараховано 2 мільйони 160 тисяч. Студенти вищих навчальних закладів одержують стипендії: за соціальними критеріями, університетські, за особливі заслуги та посібник на навчання.

Як зазначає сайт "[Освітня мережа України](#)", досягнення системи освіти Франції можливо узагальнити переліком кількох її видатних особливостей:

1. Рекордне серед розвинених країн охоплення дітей дошкільним вихованням і одна з кращих у світі систем підготовки до обов'язкового навчання.

2. Дуже мала участь населення в оплаті освіти та всіх інших форм послуг з набування знань і підвищення кваліфікації.

3. Відносно дуже "дешева" вища освіта, яка одночасно відзначається визнано високим рівнем знань і вмінь випускників ВНЗ практично всіх типів.

4. Висока централізація управління і фінансування освіти зі створенням на державні кошти системи структур та об'єднань для залучення громадськості та фахових асоціацій до вироблення освітньої політики та вирішення складних проблем поточної діяльності закладів освіти.

5. Наявність системи передбачення попиту на ринку праці та використання її даних у заходах з професійного скеровування учнів коледжів та інших закладів освіти.

6. Висока якість навчання у школах, яка досягається цілим комплексом заходів, зокрема, ефективною диференціацією заключної стадії середньої освіти та системою поточного і заключного контролю роботи учнів та вчителів.

7. Належна підготовка та оплата вчителів і викладачів, побудова системи стимуляції до самовдосконалення і розширення фахових знань і можливостей.

8. Створення складної та багатостадійної системи підтримки здібних до освіти і праці учнів, вирішення долі учня на основі лише позитивних його рис і ознак, збереження елітарної структури підготовчих класів (які почасти визначають високі вимоги до навчання на рівні ліцеїв) та Великих Шкіл з дуже суворим (але справедливим) відбором кандидатів на всіх стадіях.

9. Майже ідеальна реалізація принципів прав особи та рівного доступу до всіх стадій освіти, зокрема, шляхом безконкурсного доступу до університетів та безоплатного навчання в них. Одним з наслідків цього є те, що Франція – один зі світових лідерів за кількістю студентів-іноземців.

10. Цивілізоване регулювання і державна підтримка діяльності приватних закладів освіти як засобу здешевлення навчання та розширення свободи вибору для молоді.⁸

Такі сучасні досягнення освітньої системи Франції є результатом комплексної праці суспільства, педагогів-науковців та педагогів практиків.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Terral H. [Les idéaux pédagogiques de l'institution scolaire pour une analyse socio- historique. Education et formation.](#) – Paris: Harmattan, 2002. – P.58.
2. Caboche A. Aperçu du système éducatif français.– Paris: Cier, 1992.– P.60-65.
3. Руссо Ж-Ж. Педагогические сочинения: в 2-х Т. // Под. ред. Г.Н.Джибладзе. – М.: Педагогика, 1981. – Т.1. – С.253-255.
4. Вульфсон Б.Л. Школа современной Франции. // – М.: Педагогика, 1970. – С.118-120.
5. Bizieau N., Fouquer J.-M. [Célestin Freinet, l'ICEM, un choix pédagogique, un engagement social et politique, actes du 43-e congrès, 26 août 1996.](#) – Nantes: ICEM, 1998. – P.296.
6. Denis J.-F. [La place du corps en pédagogie: Freinet.](#) – Le Nouvel Educateur: mai 1999. – N°109. – P.5.
7. Вульфсон Б.Л. Выдающийся французский педагог-гуманист. К 100-летию со дня рождения С. Френе // Педагогика, 1996. – № 3 – С. 91-98.
8. "Освітнянська мережа України", http://www.ednu.kiev.ua/index_u.htm